

Г. Г. Яковенко

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*

ДОМАШНІ ВЧИТЕЛІ У ХАРКІВСЬКИХ ГІМНАЗИЯХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Висвітлюється динаміка плинності кадрів та професійна мобільність домашніх учителів, які працювали у гімназіях м. Харкова.

Ключові слова: домашнє навчання, домашні вчителі.

Освещается динамика текучести кадров и профессиональная мобильность домашних учителей, работавших в гимназиях г. Харькова.

Ключевые слова: домашнее обучение, домашние учителя.

The dynamics of the staff turnover and professional mobility home teachers who worked in gymnasiums of Харьков are discussed.

Key words: home schooling, home teachers.

Певна частина випускниць восьмикласних гімназій, інститутів шляхетних дівчат та єпархіальних училищ намагалися влаштуватися на роботу до жіночих гімназій. Учительки, які мали звання «домашні», займали помітне місце у колективах цих навчальних закладів. Обійнявши посаду, вони інколи все життя присвячували педагогічній справі. Звання домашньої вчительки надавало можливість працевлаштування представницям різних соціальних груп. Такі життєві гарантії були дуже важливими у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., коли дворянство втратило звичні джерела існування. Наявність постійного, хоч і невеликого заробітку, була важливою умовою для пошуків роботи.

Мета статті: визначити динаміку плинності кадрів та професійну мобільність домашніх учителів, які працювали у гімназіях м. Харкова. Джерелами для написання статті стали діловодні документи, а саме: списки чиновників Харківського навчального округу за 1886–1914 рр. За допомогою історико-генетичного та

історико-статистичного методів було досліджено списки особового складу колективів гімназій. На підставі їх вивчення укладено списки домашніх учителів. Діловодні документи цього вигляду не мали постійної графи «рік народження», така інформація міститься лише у списках, датованих 1914 роком. Тривалість педагогічного стажу визначалася за інформацією із граф «з якого часу у відомстві» та «з якого часу на посаді». Часто ці дати співпадали, коли вчителька обіймала посаду вперше. У результаті проведення історико-порівняльного аналізу стало можливим за окремими відомостями відтворити загальну картину трудової діяльності окремих домашніх учителів, а також визначити загальні тенденції їх трудового шляху.

Отже, вивчення списків чиновників уможливили визначення віку, соціального походження та тривалості педагогічної діяльності, а також, в окремих випадках, наявність роботи за сумісництвом та родинних стосунків у колективах гімназій серед кваліфікаційної групи домашніх учителів. Для дослідження були обрані перші за списком чотири жіночі гімназії, що існували у проміжок часу з 1886 р. до 1914 р.

У Маріїнській гімназії станом на 1886 р. працювало 17 домашніх учителів. Тривалість їх трудової діяльності можна прослідкувати за *табл. 1*. У списку викладачів 1886 р. не зазначено рік народження вчителів, тому надалі наводяться лише цифри педагогічного стажу. Проаналізувавши цифрові дані, можна побачити, що тривалість педагогічного стажу є такою: від 2 до 5 років – 1–5 %; від 5 до 10 років – 3–18 %; від 10 до 20 років – 7–41 %; від 20 до 30 років – 6–35 %. Стаж від 10 до 30 років мали 76 % домашніх учительок. Начальницею гімназії з 20 грудня 1888 р. стала вдова лікаря Олександра Іванівна Чернай, яка також мала звання домашньої вчительки [3, с. 334].

Наявні також дані щодо співвідношення віку і педагогічного стажу працюючих домашніх учителів станом на 1914 р. (*табл. 2*). Станом на 1914 р. домашні вчительки віком від 30 до 60 років складали 75 % від загальної кількості домашніх учителів. Стаж роботи до 10 років мали 42 % учительок, від 10 до 30 років – 46 %, більше 30 років – 12 %. Основний склад домашніх учителів складали вчительки середнього і старшого віку з великим педагогічним стажем. Дружина статського радника Олек-

сандра Дмитрівна Кисличенкова, домашня наставниця з математики, розпочала свій трудовий шлях з 1871 р., з 10 лютого 1872 р. вона працювала у гімназії, мала стаж роботи на одному місці 42 роки [10, с. 454].

Таблиця 1

**Тривалість трудової діяльності домашніх учителів
Маріїнської гімназії (1886 р.) [1, с. 35–361]**

№	Прізвище, ім'я, по батькові	Педагогічний стаж, років
1.	Панкратьєва Є. А.	14
2.	Янковська А. А.	8
3.	Пакіна Ю. В.	15
4.	Кисличенкова А. Д.	14
5.	Мєдведева В. А.	14
6.	Купріянова М. А.	26
7.	Зимовська Є. М.	12
8.	Труханова Л. В.	16
9.	Песоцька М. К.	11
10.	Апаріна Є. П.	6
11.	Байєр О. Є.	2
12.	Карп О. М.	20
13.	Кузнєцова Є. Х.	20
14.	Тимофєєва А. Ф.	18
15.	Джунковська М. В.	26
15.	Грудзинська М. А.	7
17.	Ганнот М. Н.	24

Дочка титулярного радника Катерина Андріївна Панкратьєва, яка народилася в 1835 р., із 1862 р. працювала у гімназії. Учителька приступила до роботи у віці 27 років. Станом на 1914 р. мала загальний стаж педагогічної роботи 52 роки. У Маріїнській гімназії працювала 40 років з 1874 р. [3, с. 331]. Начальниця гімназії Ю. П. Медиш мала стаж роботи 32 р. Дочка купця Олена Мартинівна Карп, учителька ручної праці, станом на 1901 р. мала стаж 39 років. Вона почала викладати з 1862 р.

[5, с. 360]. До 1914 р. пропрацювали М. К. Песоцька, О. А. Панкратьєва, А. Д. Кисличенкова, О. Є. Байер.

Таблиця 2

**Відомості про вік та педагогічний стаж домашніх учителів
Маріїнської гімназії (1914 р.) [10, с. 451–456]**

№	Прізвище, ім'я, по батькові	Вік, роки	Педагогічний стаж, роки
1.	Імшенецька М. М.	61	30
2.	Кисличенкова А. Д.	63	42
3.	Песоцька М. К.	66	37
4.	Байер З. Є.	50	28
5.	Левандовська В. А.	52	27
6.	Богданова В. А.	53	10
7.	Єргольська Є. А.	49	14
8.	Єргольська О. А.	48	22
9.	Лапчинська Є. М.	46	27
10.	Базарова М. П.	42	22
11.	Родзевич С. І.	40	3
12.	Нікольська Д. Н.	44	4
13.	Яременко Є. І.	38	13
14.	Носкова А. П.	31	11
15.	Алчевська Х. А.	32	9
16.	Засядко О. А.	38	14
17.	Зуземіль Л. – К. К.	39	5
18.	Руднєва М. Н.	33	4
19.	Лебединська Є. П.	31	6
20.	Барсукова М. Я.	34	10
21.	Барсукова С. Я.	31	7
22.	Гумілевська В. Г.	26	4
23.	Тугаєва Є. В.	24	4
24.	Панкратьєва Є. А.	79	52

При вивченні списків учителів зустрічаються однакові прізвища та по батькові. Із цього факту можна зробити висновок, що у колективах працювали родичі, а саме, сестри. Наприклад, у Маріїнській гімназії працювали дочки статського радника сестри Єргольські – Ольга Олександрівна (1866 р. н.) та Катерина

Олександрівна (1865 р. н.). О. О. Єргольська викладала історію та географію, а також суміщала роботу у гімназії Драшковської [3, с. 332]. К. О. Єргольська була домашньою наставницею з арифметики та історії [3, с. 328, 332]. У цьому ж навчальному закладі тривалий час працювали дочки купця сестри Медведєви – Софія (з 1871 р.), домашня наставниця з російської мови, та Віра (з 1872 р.), домашня вчителька з історії та географії [3, с. 322, 328].

У Другій Харківській гімназії станом на 1886 р. працювало 17 домашніх учительок (*табл. 3*). Проаналізувавши ці дані, можна зробити висновок про те, що вчительки зі стажем роботи сім років (5 осіб) працювали від дня заснування гімназії і це було їх першим робочим місцем (у списку наведено час вступу до служби і на посаду, що збігаються) [1, с. 365–373]. Станом на 1901 р. п'ять домашніх учителів мали стаж більше 20 років: Ю. В. Себр'янікова – 25 років, Д. М. Вінклер – 22 роки, М. І. Шитковська – 25 років, Л. К. Георгінзон – 26 років, А. І. Гукова – 22 роки. Троє мали стаж більше 15 років: М. М. Курносова – 16 років, А. Д. Іванова – 19 років, А. М. Зав'ялова – 15 років.

Найвні також дані щодо співвідношення віку і педагогічного стажу працюючих домашніх учителів гімназії станом на 1914 р. (*табл. 4*).

Станом на 1914 р. 28 домашніх учителів мали вік від 30 років і старше. Наприклад, віком від 20 до 30 років – 2–7 %; від 30 до 40 – 7–23 %; від 40 до 50 – 7–23 %; від 50 до 60 – 9–30 %; від 60 до 70 – 4–13 %; більше 70 – 1–3 %.

Отже, домашні вчителі у Другій Харківській гімназії обіймали свої посади тривалий час, більшість склали жінки у віці від 30 років, які мали великий стаж роботи.

Порівнюючи списки домашніх учителів 1886 р. та 1914 р. видно, що три вчительки – Є. Н. Фіногенова, Є. А. Карякіна та О. Н. Соколовська весь цей час працювали у гімназії, їх стаж відповідно складав 29, 28 та 29 років. Ветерани педагогічної праці мали різне соціальне походження. Дочка купця Олена Миколаївна Фіногенова, домашня наставниця з математики. Дворянка Єлизавета Аполонівна Карякіна, домашня наставниця з географії, прослухала педагогічні курси у Санкт-Петербурзі. Ольга Миколаївна Соколовська закінчила курс в Одеському інституті шляхетних дівчат.

Таблиця 3

**Тривалість трудової діяльності домашніх учителів
Другої Харківської гімназії (1886 р.) [1, с. 365–373].**

№	Прізвище, ім'я, по батькові	Педагогічний стаж, роки
1.	Мейнандер Є. І.	4
2.	Апостол-Кегич В. А.	4
3.	Распопова Н. М.	7
4.	Муравйова М. М.	7
5.	Соколовська О. Н.	1
6.	Фіногенова Є. М.	1
7.	Чижевська Н. Р.	1
8.	Щелкова А. І.	2
9.	Іванова А. Д.	4
10.	Карякіна Є. А.	6
11.	Курносова М. М.	1
12.	Вінклер Д. М.	7
13.	Остроумова Є. А.	7
14.	Шитковська М. І.	10
15.	Давидова Ю. В.	-
16.	Кликова В. І.	1
17.	Серебрянікова Ю. В.	7

У Маріїнській та Другій гімназіях відносно загальної кількості домашніх учителів було мало працюючих молодого віку зі стажем 1–5 років. Вони склали незначний відсоток. Основний загальний колектив складали вчителі середнього (30–50) та старшого віку. Кількість осіб, що мали стаж роботи від 10 років, складала основний контингент колективів цих навчальних закладів. Такі показники свідчать про стабільність функціонування колективу. Великий досвід викладання був запорукою високої професійної майстерності.

Наявність значної кількості вчителів із педагогічним стажем більше 10–20 років, а в деяких одиничних випадках тривалість складала 30 і більше років, свідчить про те, що плинність кадрів була незначною. Щодо професійної мобільності, то вона ніяк не

прослідковується. Посади начальниць обіймали досвідчені колишні домашні вчителі. На їх місце приходили молодші колеги з цього ж навчального закладу.

Таблиця 4

**Відомості про вік та педагогічний стаж домашніх учителів
Другої Харківської гімназії (1914 р.) [10, с. 460–468]**

№	Прізвище, ім'я, по батькові	Вік, роки	Педагогічний стаж, роки
1.	Чернай О. І.	69	26
2.	Верховська А. М.	62	29
3.	Рославлева В. В.	43	22
4.	Мощенко Є. Н.	39	22
5.	Фіногенова Є. М.	47	29
6.	Дружинін Г. М.	26	1
7.	Карякіна Є. А.	57	28
8.	Рославлева В. В.	39	20
9.	Кликова В. І.	50	29
10.	Дідріхсон М. А.	50	28
11.	Шолотоф А. Р.	56	4
12.	Коврайська С. П.	36	14
13.	Ковалевська М. П.	41	19
14.	Липинська О. П.	56	19
15.	Мартьянова Н. А.	34	10
16.	Курасовська Ю. А.	53	14
17.	Грудзинська О. А.	76	29
18.	Ткаченко Р. С.	40	11
19.	Ценіна М. А.	69	26
20.	Турбаба А. П.	47	27
21.	Тертичникова	57	16
22.	Подосинникова Л. А.	42	14
23.	Дмитрієва А. А.	45	9
24.	Гукова А. І.	56	26
25.	Гаркушенко	51	8
26.	Соколовська О. М.	60	29
27.	Вондоловська М. Г.	33	2
28.	Белікова З. С.	30	4
29.	Шихова В. В.	34	7
30.	Семенова А. І.	25	6

Станом на 1886 р. у Харківській Вознесенській гімназії працювали п'ять домашніх учителів (табл. 5). Гімназія була реорганізована із школи лютеранської громади. Серед учителів були іноземні піддані, які не змінювали свій статус, тому могли виїжджати із Харкова. Начальниця гімназії, вдова I гільдії купця, Кароліна Іванівна Мещнер, з 17 грудня 1886 р. обійняла цю посаду. За списками можна прослідкувати родинні стосунки серед домашніх учителів. Наприклад, Данило Васильович Гільденбрандт, домашній учитель географії, працював разом із дочкою, Вільгельміною, учителькою ручної праці та підготовчого класу [1, с. 409]. Працювали сестри Целлентин – Адель-Ельфріда Карлівна (1892 р. н.) та Марія-Тереза-Августа Карлівна (1884 р. н.) та сестри Бекман – Ядвіга-Регіна Карлівна (1887 р. н.) та Анна-Емма Карлівна (1894 р. н.) [10, с. 474–477]. Станом на 1901 р. домашні вчителі Вознесенської гімназії мали такий стаж роботи: В. Д. Гільденбрандт – 16 років, М. І. Гроссет – 16 років, Е. К. Дегтинська – 16 років, К. І. Мещнер – 15 років. Із 1886 р. до 1914 р. пропрацювала дочка іноземця Анна Леонтіївна Бренфо, з 1885 р. – 29 років.

Таблиця 5

**Тривалість трудової діяльності домашніх учителів
Харківської Вознесенської гімназії (1886 р.)**

№	Прізвище, ім'я, по батькові	Педагогічний стаж, роки
1.	Гільденбрандт Д. В.	1
2.	Дегтинська Е. К.	1
3.	Гроссет М. І.	-
4.	Бренфо А. Л.	1
5.	Гільденбрандт В. Д.	1

Станом на 1914 р. більшість домашніх учителів Вознесенської гімназії була віком від 20 до 40 років – 71 % із стажем роботи 1–10 років – 67 % (табл. 6).

Учителі іноземного походження, що були носіями мови, мали міцні зв'язки із далекою Батьківщиною та швидко змінювали місце перебування. Приклад Вознесенської гімназії скоріше виняток, аніж закономірність.

Таблиця 6

Відомості про вік та педагогічний стаж домашніх учителів Харківської Вознесенської гімназії (1914 р.) [10, с. 469–511]

№	Прізвище, ім'я, по батькові	Вік, роки	Педагогічний стаж, роки
1.	Неміус О.-Д. Р.	46	14
2.	Ебергардт Л. П.	34	6
3.	Гаупт А.-Е. Г.	37	8
4.	Штильмарк Е. К.	30	7
5.	Бренфо А. Л.	74	29
6.	Герхт В.-А. Г.	33	7
7.	Лютая О. А.	27	6
8.	Шраменко Е.-А. Ф.	39	8
9.	Гарлева Р. С.	32	6
10.	Гагенторн Е. В.	44	21
11.	Фарафантова Т. М.	43	8
12.	Ломиковська М. М.	27	4
13.	Мецнер А.-Е. Л.	43	7
14.	Міклашевська М. Н.	49	29
15.	Холодна О. Г.	36	14
16.	Лебедєва О. П.	24	4
17.	Лещинська Г. В.	37	7
18.	Бехман А.-Е. К.	20	2
19.	Вишневська А.-А. А.	27	4
20.	Целлентин А.-Е. К.	22	1
21.	Целлентин М.-Т. А.	30	3
22.	Бехман Я.-Р. К.	27	8
23.	Фовелін К. К.	32	7
24.	Ляковська Н. В.	34	15

У Харківській гімназії Д. Д. Оболенської станом на 1886 р. працювало п'ять домашніх учителів (табл. 7).

Станом на 1914 р. кількість домашніх учителів збільшилася (табл. 8). Від 1886 до 1914 р. пропрацювала М. Д. Борщ. Родинні стосунки – дочки протоієрея, сестри Пономарьови – Варвара Діївна, Катерина Діївна та Марія Діївна [с. 343].

Таблиця 7

**Тривалість трудової діяльності домашніх учителів
Харківської гімназії Д. Д. Оболенської (1886 р.)**

№	Прізвище, ім'я, по батькові	Педагогічний стаж, роки
1.	Фесенко А. В.	1
2.	Михайлова О. Н.	1
3.	Пономарьова В. Д.	6
4.	Пономарьова К. Д.	6
5.	Борщ М. Д.	6

Таблиця 8

**Відомості про вік та педагогічний стаж домашніх учителів
Харківської гімназії Д. Д. Оболенської (1914 р.)**

№	Прізвище, ім'я, по батькові	Вік, роки	Педагогічний стаж, роки
1.	Оболенська Д. Д.	70	46
2.	Борщ М. Д.	61	34
3.	Клочкова А. В.	47	30
4.	Кодлубовська Л. П.	45	14
5.	Грінгоф Л. А.	44	21
6.	Клемпау Л. А.	50	19
7.	Горн Л. Н.	23	1
8.	Шмидт А.	28	1
9.	Козьміна М. Г.	19	2

Наявні дані щодо плинності кадрів у харківських гімназіях (табл. 9).

Отже, домашні вчителі працювали в одному навчальному закладі тривалий час. Рівень їх професійної підготовки не змінювався. Плинність кадрів серед домашніх учителів була мінімальною.

Таблиця 9

**Відомості про домашніх учителів
Харківських гімназій у 1886 та 1914 рр.**

Назва гімназії	Харківська Маріїнська гімназія (1870)		Харківська Друга гімназія (1879)		Харківська Вознесенська гімназія (1885)		Харківська гімназія Оболенської (1880)	
	1886	1914	1886	1914	1886	1914	1886	1914
Загальна кількість працюючих	36	42	43	50	15	43	33	23
Кількість домашніх учителів	17	24	14	30	14	24	5	9
% дом. учит.	47	57	33	60	93	56	15	39
Вік працюючих								
20–30 років		2		2		7		3
30–40 років		9		7		10		-
40–50 років		6		7		5		4
50–60 років		3		9		-		1
60–70 років		3		4		-		1
70 років і більше		1		1		1		
Педагогічний стаж								
1–5 років	1	6		4		6		3
5–10 років	3	4		4		10		-
10–15 років	7	6		5		3		-
15–20 років	-	-		3		-		2
20–30 років	6	2		13		3		2
30 років і більше		3		1				1

Бібліографічні посилання

1. Список чиновников и преподавателей Харьковского учебного округа. – X., 1886.
2. Список лицам, служащим по Харьковскому учебному округу. 1890. – X., 1890.
3. Список лицам, служащим по Харьковскому учебному округу. 1894. – X., 1894.
4. Список лицам, служащим по Харьковскому учебному округу. 1898. – X., 1898.
5. Список лицам, служащим по Харьковскому учебному округу. 1901. – X., 1901.
6. Список лицам, служащим по Харьковскому учебному округу. 1902. – X., 1902.
7. Список лицам, служащим по Харьковскому учебному округу. 1903. – X., 1903. – Вып.2.
8. Список лицам, служащим по Харьковскому учебному округу. 1910. – X., 1911. – Вып. 1.
9. Список лицам, служащим по Харьковскому учебному округу. 1914. – X., 1914. – Ч. 2: Женские гимназии и прогимназии.
10. Список лицам, служащим по Харьковскому учебному округу. 1913. – X., 1913. – Ч. 1.

Надійшла до редколегії 15.04.2013